

the theoretical propositions concerning this group of lexemes. The structural and semantic types of antonyms presented in modern Ukrainian aphoristic texts are analyzed. It was revealed that in the texts mentioned above, the antonymous pairs, represented by adjectives, verbs, nouns, are productive; less productive adverbs. The ways of constructing antonyms belonging to different parts of speech are analyzed. Among the antonyms-adjectives prevails rooted antonymy. One-root adjective antonyms are formed by attaching to one of the adjectives a prefix giving the lexeme the opposite meaning, less often by attaching opposite prefixes to one basis. The ways of constructing noun antonyms in Ukrainian aphorism are more diverse. Among the multi-rooted antonyms (their majority) to different non-antonymous bases, it is possible to join the antonymous root morphemes, it is possible to attach the same root morphemes to the antonymous bases. The one-root antonyms-nouns are dominated by verbal derivatives. Antonym-verbs are also mostly rooted. The peculiarity of one-root antonyms of this type is that they can acquire antonymicity by means of prefixes, which in the word are not the opposite in meaning. Among the antonyms-adverbs the overwhelming majority are multi-rooted couples.

Key words: *antonym, aphorism, structural, semantic types of antonym.*

УДК 821.161.2:81'373.21

Терещенко Л. В.,
старший викладач кафедри слов'янської філології
Хмельницького національного університету
E-mail: ludater@ukr.net

ТОПОНІМИ В БАЙКАХ ЛЕОНІДА ГЛІБОВА

У статті розглядається місце і роль топонімів у контексті байки, функціональне призначення і стилістична функція. Серед нечисленного класу топонімів виокремлено, відповідно до прийнятої класифікації, тероніми (територіоніми, хороніми, адміністратоніми, сувереноніми), пенінсулоніми, ойконіми, гідроніми (пелагоніми). Окреслено перспективи дослідження топонімікону української байки.

Ключові слова: *байка, ономастика, пропріатив, онім, топонім, байкопоетонім, територіонім, хоронім, адміністратонім, ойконім, гідронім.*

Вивчення онімного простору художнього твору є невід’ємним складником глибинного розуміння тексту, усвідомленням прихованих смислів, з’ясуванням ролі ментальних і націокультурних компонентів у власному імені персонажа чи географічній назві тощо. Перші наукові дослідження з літературно-художньої ономастики започаткувалися порівняно недавно (XX ст.), і увага до пропріатива в художньому тексті з боку лінгвістів продовжує зростати, поступово створюючи міцне підґрунтя для розвитку потужної, різнопланової, самостійної галузі наукових мовознавчих студій – ономастики художнього твору.

Оніми в художньому тексті – це особлива лінгвістична одиниця, оскільки власна назва в літературному тексті функціонує як елемент стилістичної системи, має конотативні образні семи і емоційно-оцінний компонент, набуває різноманітних асоціацій і смислових зв’язків, трансформується відповідно до тематики, стилю, умов своєї реалізації. Незважаючи на велику кількість досліджень вживання та функціонування пропріальних одиниць у літературних творах різних жанрів, доводиться констатувати, що кількісне та якісне розмаїття літературно-художнього ономастикону охоплює далеко не всі жанри літератури. Так, до прикладу, недостатньо дослідженою поки що залишається пропріальна лексика української байки. Саме цим продиктована актуальність нашого дослідження, оскільки онімний простір байки – це особлива лінгвостилістична проблема, спричинена самим жанром.

У своїх попередніх спостереженнях над онімною лексикою української байки ми звертали увагу на різні пропріальні одиниці в байках Леоніда Глібова, як-от: антропоніми, фітоніми, зооніми, біблїоніми тощо [6; 7; 8]. У цій статті маємо на меті проаналізувати нечисленні випадки використання топонімів як байкопоетонімів у контексті байкарської спадщини Л. Глібова.

Байка належить до найстаріших літературних жанрів, її здавна вивчали в закладах освіти. В Україні байку ґрунтовно опрацьовували

ще в Острозькій академії (XVI ст.), а братчики Києво-Могилянської колегії (XVII ст.) вчилися використовувати її у виступах. У байках утілює своє вчення видатний філософ Григорій Сковорода. Байка – це досить специфічний жанр літератури, адже має на меті мовою алегорії, метафори, персоніфікації повідати читачеві про риси характеру чи стиль поведінки персонажів, висміяти невігластво, зарозумілість, зло, крутість і водночас підкреслити чесноти та добро інших типів героїв цього твору. Відповідно, мовний арсенал художніх засобів жанру підпорядковується саме цій меті. Серед засобів впливу на читача в мові байки особливе місце посідає пропріальна лексика, адже саме за допомогою онімів автори найчіткіше можуть висловити свою позицію щодо того чи іншого прояву суспільної поведінки чи побутових стосунків, означити соціальний стан чи розумові здібності типів, окреслити територіальні межі чи вказати на щось віддалене або невідоме, використавши певні географічні назви, тощо.

Важливу роль у контексті будь-якого художнього твору відіграють топоніми – клас онімів, що репрезентує групу власних назв географічних об'єктів, яка у складі абіонімів (власних назв неживих об'єктів) якщо і не є найчисленнішою, то принаймні такою, якою найбільше послуговуються дослідники, оскільки увага ономастів зосереджується передусім на аналізі власних географічних назв [9, с. 157]. Зазначимо, що погляди на принципи виділення і класифікації топонімів у сучасних теоретичних ономастичних розвідках дещо різняться. Так, Н. В. Подольська власне топонімами вважає гідроніми, ойконіми, ороніми, спелеоніми, хороніми, урбаноніми, дромоніми, агрооніми, дримоніми, інсулоніми, некроніми [4, с. 127]. Більш детальну класифікацію і чітке розмежування окремих груп/підгруп топонімів знаходимо у М. М. Торчинського, де автор виокремлює назви географічних об'єктів космічних і земних, відповідно, вводячи в обіг терміни космопоніми і геотопоніми [10, с. 158].

Групу останніх науковець поділяє на 1) тероніми (географічна назва об'єкта, який знаходиться на суходолі), до яких належать а) хороніми; б) ойконіми; в) ороніми; г) тероспелеоніми; д) батіоніми та 2) гідроніми, зокрема: а) екстрагідроніми; б) інтрагідроніми, в) гідроспелеоніми [10, с. 158]. Саме такою класифікацією М. М. Торчинського ми послуговуємося в нашій статті.

Серед усіх пропріативів лексем-топонімів у байках Леоніда Глібова ми нарахували небагато: усього шість одиниць, які реалізуються у 10 вживаннях (у різних творах повторюються).

До власне теронімів відносимо такі пропріативи, як *Україна*, *Німеччина*, *Туреччина*, *Рим*, *Крим*. Серед них назви держав *Україна*, *Німеччина*, *Туреччина* – це хороніми – власні назви територій горизонтального членування, серед яких ономасти-теоретики [4; 9; 10] виокремлюють територіоніми – «певна частина земної поверхні, внутрішніх і прибережних вод з визначеними кордонами або межами», а точніше – їхній сегмент адміністратоніми – власні назви офіційно визнаних адміністративно-територіальних одиниць, серед яких, на думку М. М. Торчинського [9, с. 159], доцільно виокремити сувереноніми – назви незалежних держав. Саме таку градаційну класифікаційну характеристику матимуть байкопоетоніми *Україна*, *Німеччина* і *Туреччина*.

Хоронім-територіонім-адміністратонім-суверенонім *Україна* вживається у байках Леоніда Глібова тричі. І досі етимологія слова «*Україна*» достеменно не відома. Згідно з однією з них, що оформилася під впливом польської і російської історіографії, воно означає «окраїну» або «прикордоння». Відповідно до іншої теорії, яка близька більшості українських дослідників, «*Україна*» походить від слів «країна» або «край». Контекстне вживання сувереноніма *Україна* в Леоніда Глібова вказує на державу/країну, яку одні мешканці (у байці це *Мухи*) хочуть покинути, бо їм не до вподоби життя в цьому краї: *Тут, кажуть, доля нещаслива, Дурний, хто досі не летів! Покиньмо, кумо, Україну, Нехай їй хрін!*

(«Бджола і Мухи») [1, с. 93]; а інші (у байці – *Бджоли*), навпаки, люблять її і трудяться на благо свого краю: *На це Бджола сказала їм: «Шкода! Я рідну Україну, Не промінюю на чужину...* («Бджола і Мухи») [1, с. 93]; хочуть жити в *Україні: Попхаюсь, серце, на Вкраїну, – Хороша, кажуть, сторона: Життя таке, що на!* («Вовк та Зозуля») [1, с. 99]. В останньому прикладі натрапляємо на фонетичний варіант байконіма – *Вкраїна*. У цьому онімі префікс «в» вказує на середину, центр країни, тоді як префікс «у» в попередніх прикладах вживається з відтінком «біля». Але все ж лексеми «*Україна*» і «*Вкраїна*» різняться не лише відтінками значень, а й звучанням. Вочевидь, використання автором фонетичних варіантів форм цього топоніма спричинене ритмомелодикою поетичного рядка, віршовим розміром твору.

Інші два сувереноніми – *Туреччина* (3 вживання) та *Німеччина* (1 онім) – використані автором для позначення далеких, чужих, недосяжних, маловідомих чи невідомих для пересічного читача територій, про що засвідчує контекст: *В якійсь далекій стороні... В Німеччині... в Туреччині... Та ні!.. Далеко десь серед чужих країв...* («Пан на всю губу») [1, с. 91], *Не близький світ топтав: Не тільки в Крим ходив – В Туреччині бував...* («Диковина») [1, с. 117].

Серед топонімів-хоронімів М. М. Торчинський виокремлює так звані ‘мезохороніми’ – назви малих територій (острови – інсулоніми, півострови – пенінсулоніми) [9, с. 161]. У байці «Диковина» натрапляємо на пенінсулонім *Крим*, який у творі має призначення протиставити поняття «віддалене – дуже далеко», окреслити протиставленням щось більш відоме (трохи ближче для українця – *Крим*) і чуже – мало не недосяжне, бо знаходиться далеко за морем, – *Туреччина: Не близький світ топтав: Не тільки в Крим ходив – В Туреччині бував...* [1, с. 117].

Одиничним пропріативом представлений у Леоніда Глібова клас ойконімів (ойкохоронімів) (від грец. – «житло, помешкання»

[9, с. 165]) – власна назва міста, точніше – сегмент астіонім (від грец. – «міський» [87, с. 165]). Це власна назва **Рим**. Уживається цей пропріатив на позначення стародавнього величного міста, що зрозуміло з контексту твору: Гуси хваляться своїми предками, котрі, за легендою, врятували Рим від ворогів: ... *наші прадіди – нехай їм легко буде – Великий город Рим од ворога спасли...* [1, с. 129]. І справді, з історії знаємо, що в Стародавньому Римі розводили білих гусей, які на той час були предметом культу й утримувалися в Капітолії. Легенда оповідає, що в 388 році до н. е. гуси врятували Рим, оскільки першими почули наближення ворогів і здійняли шалений гвалт, від якого римські воїни вчасно прокинулись і відбили напад.

Клас гідронімів представлений лише одним пропріативом **Чорне море**. За прийнятою нами класифікацією, кваліфікуємо його як екстрагідронім-пелагонім – це «власна назва будь якого моря або його частини» [9, с. 175]. Пелагонім **Чорне море** в байці Л. Глібова «Перекотиполе» вживається на позначення далекої, недосяжної, незвіданої сторони: *Котилося через поле – Перекотиполе – Довідаться щастя й горя Край Чорного моря* [1, с. 176]. Тут вживання байкопоетоніма **Чорне море** відповідає ментальності українців: шукати щастя де завгодно, хоч на краю світу, хоч за морями-океанами.

Отже, простеживши за використанням пропріативів-топонімів у байках Леоніда Глібова, можемо узагальнити, що цей клас онімів не особливо популярний для автора при створенні алегорії, як того вимагає жанр байки. Власні назви країн – сувереноніми – використані або в прямому значенні (*Україна*), або ж з метою передати суть чогось маловідомого, дуже далекого, тому незрозумілого чи й небаченого (*Німеччина, Туреччина*). Не несуть особливих конотацій і назви півострова (*Крим*) та моря (*Чорне море*). Не простежуємо і використання тих топонімів, які могли би вказувати на місце перебування автора при написанні творів. В

основному персонажі байок практично не локалізовані в контексті: немає жодних вказівок на регіони України, річки, міста тощо. Вочевидь, авторське бачення описаних в байках ситуацій не потребувало топографічної деталізації. Натомість більше уваги Л. Глібов надавав саме дійовим особам своїх творів. Перспективним бачиться порівняння топоніміконі у байках інших авторів (Г. Сковороди, П. Білецького-Носенка, П. Гулака-Артемовського), щоб узагальнити роль географічних назв у байках та їхній вплив на особливості жанрової мовної картини.

Список використаної літератури

1. Глібов Леонід. Твори у двох томах / Леонід Глібов. – К. : Наукова думка, 1974. – Т. 1. – 511 с.
2. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наукова думка, 1982–2003. – Т. 1–4.
3. Карпенко О. Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження / О. Ю. Карпенко // Записки з ономастики. – Одеса : Астропринт, 2000. – Вип. 4. – С. 68–74.
4. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 198 с.
5. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 365 с.
6. Терещенко Л. В. Чоловічий іменник байок Леоніда Глібова / Л. В. Терещенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Лінгвістика. – Херсон, 2010. – Вип. 12. – С. 271–276.
7. Терещенко Л. Стилiстично-виражальнi властивостi фiтопоетонiмiв у байках Л. Глiбова / Л. В. Терещенко // Вісник Прикарпатського ун-ту, Філологія. – Вип. XXIX-XXXI. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 387–391.
8. Терещенко Л. В. Структурно-семантична типологія власних назв об'єктів неживої природи в байках Леоніда Глібова / Л. В. Терещенко // Записки з ономастики. – Вип. 18. – Одеса, 2015. – С. 633–643.
9. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький: Авіст, 2008. – 548 с.

10. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина II. Функціонування власних назв: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 454 с.

Терещенко Л. В. Топоними в баснях Леоніда Глебова.

Аннотація

Статья является продолжением исследований проприальной лексики в баснях Леонид Глебова. Рассматривается место и роль топонимов в контексте басни, функциональное назначение и стилистическая функция. Среди немногочисленного класса топонимов выделены, в соответствии с принятой классификацией, територионимы, администратонимы, суверенонимы, пенинсулоним, ойконим, гидроним. Определены перспективы исследования топонимикона украинской басни.

Ключевые слова: байка, ономастика, проприатив, оним, топоним, байкопозтоним, територионим, администратоним, ойконим, гидроним.

Tereshchenko L. V. Toponyms in the bays of Leonid Glybov.

Summary

The article is a continuation of a series of studies by the author of the onomastics of the Ukrainian fable of the 19th century. The purpose of the article is to define the semantic structure, motivation, stylistic role of geographical names in the texts of Leonid Glebov's fables. The toponyms identified in the fable texts are classified according to the accepted classification, divided into several groups, regardless of their small number. The total number of geographical names allocated 6 units. Among them – the names of countries – the chronicles – Ukraine, Turkey, Germany, the city name – astionym – Rome, the name of the peninsula – peninsulonim – Crimea, the name of the sea – the hydronym – the Black Sea. Stylistically, these lexical units are mostly practically neutral. They call real objects, while pointing to the territory of someone else, distant (Turkey, Germany) or their home (Ukraine). The territory of Crimea is something unknown, it is dressed from the real place by the border - by the Black Sea. The city of Rome mentions the author indirectly, when the heroes of his fable appear Geese, boastfully telling how their ancestors Rome from the enemy rescued. As you can see, not so many toponymic units are used by Leonid Glebov in his fables, the advantage is quite different onymy. It will be interesting to compare the toponymy of the

fables of Leonid Glebov with similar lexical units of other Ukrainian fabulists in the future.

Key words: *onym, onomastics, toponym, astionym, fable, stylistic role, proprietive, classification of onyms.*

УДК 811.161.2'367.62+2'42

Торчинська Н. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янської філології
Хмельницького національного університету
E-mail: mina@ukr.net

СТАН ВИВЧЕННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті зроблено аналіз дисертаційних робіт, спрямованих на всебічне вивчення діалогу як основної комунікативної одиниці у структурі різностильових текстів; основну увагу звернено на дефініції, структуру, моделі діалогічного мовлення, що здебільшого ґрунтуються на ролі співрозмовників, диференційні ознаки діалогу.

Ключові слова: *комунікативний акт, діалог, вербальні та невербальні засоби, модель, дефініція.*

Майже усі функції мови проявляються в процесі комунікації, який завдяки добору мовних засобів та правильного оперування ними реалізується в різних формах чужого мовлення – у монологах, діалогах, полілогах, прямій, непрямій, невласне прямій мові, цитатах, що зумовлено постійною потребою суспільства обмінюватися певною інформацією. Вищезгадані різновиди можуть проявлятися в будь-якому стилі мови, проте в кожному з них мають специфічні способи вираження.

Предметом нашої уваги став діалог як форма мовної комунікації, яка найбільше задовольняє мовні потреби суспільства, є основною